

BELLUM CATILINAE

TEXTUS ARTICULIS PAUCIORIBUS

Low Segmentation Acceleration Reader

All parts: Sections 1-61. Last revised: April 27, 1997.

Copyright Claude Pavur at Saint Louis University. Provided for non-commercial academic use.

<http://www.slu.edu/colleges/AS/MCL/tchmat.html>

I

omnîs homines,
qui sese student praestare ceteris animalibus,
summâ ope niti decet,
ne uitam silentio transeant ueluti pecora,
quae natura prona atque uentri oboedientia finxit.

sed nostra omnis uis
in animo et corpore sita est:

animi imperio,
corporis seruitio
magis utimur;

alterum nobis cum dis,
alterum cum beluis
commune est.

quo mihi rectius uidetur
ingeni quam uirium opibus gloriam quaerere
et, quoniam uita ipsa quâ fruimur breuis est,
memoriam nostri quam maxime longam efficere.

nam diuitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis est,
uirtus clara aeternaque habetur.

sed diu magnum inter mortalîs certamen fuit,
uine corporis an uirtute animi res militaris magis procederet.

nam et prius quam incipias
consulto,
et ubi consulueris
mature facto
opus est.

ita utrumque per se indigens
alterum alterius auxilio eget.

II

igitur initio reges
---nam in terris nomen imperi id primum fuit---
diuersi
pars ingenium,
alii corpus exercebant:

etiam tum uita hominum sine cupiditate agitabatur;
sua cuique satis placebant.

postea uero quam in Asia Cyrus,
in Graecia Lacedaemonii et Athenienses
coepêre urbîs atque nationes subigere,
libidinem dominandi causam belli habere,
maximam gloriam in maximo imperio putare,
tum demum periculo atque negotiis
compertum est in bello plurimum ingenium posse.

quod si regum atque imperatorum animi uirtus in pace ita ut in bello ualeret,
aequabilius atque constantius sese res humanae haberent,
neque aliud alio ferri
neque mutari ac misceri omnia
cerneres.

nam imperium facile iis artibus retinetur,
quibus initio partum est.

uerum ubi pro labore desidia,
pro continentia et aequitate
libido atque superbia inuasêre,
fortuna simul cum moribus immutatur.

ita imperium semper ad optimum quemque
a minus bono transfertur.

quae homines arant, nauigant, aedificant,
uirtuti omnia parent.

sed multi mortales,
dediti uentri atque somno,
indocti incultique
uitam sicuti peregrinantes transiere;

quibus profecto contra naturam
corpus uoluptati, anima oneri fuit.

eorum ego uitam mortemque iuxta aestimo,
quoniam de utrâque siletur.

uerum enim uero is demum mihi uiuere atque frui animâ uidetur,
qui aliquo negotio intentus
praeclari facinoris aut artis bonae famam quaerit.

sed in magnâ copiâ rerum
aliud alii natura iter ostendit.

III

pulchrum est bene facere rei publicae,
etiam bene dicere haud absurdum est;

uel pace uel bello clarum fieri licet;

et qui fecêre,
et qui facta aliorum scripsêre,
multi laudantur.

ac mihi quidem,
tametsi haudquaquam par gloria sequitur
scriptorem et auctorem rerum,
tamen in primis arduum uidetur
res gestas scribere:

primum quod facta dictis exaequanda sunt;

dein quia plerique
quae delicta reprehenderis
maleuolentiâ et inuidiâ dicta putant,
ubi de magnâ uirtute atque gloriâ bonorum memores,
quae sibi quisque facilia factu putat,
aequo animo accipit,
supra ea ueluti ficta pro falsis ducit.

sed ego adulescentulus initio,
sicuti plerique,
studio ad rem publicam latus sum,
ibique mihi multa aduersa fuêre.

nam pro pudore, pro abstinentia, pro uirtute
audacia, largitio, auaritia uigebant.

quae tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium,
tamen inter tanta uitia inbecilla aetas ambitione corrupta tenebatur;

ac me,
cum ab relicuorum malis moribus dissentirem,
nihilo minus honoris cupido eadem
quae ceteros
famâ atque inuidiâ uexabat.

IV

igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requieuit
et mihi relicuam aetatem a re publica procul habendam decreui,
non fuit consilium

socordiâ atque desidiâ bonum otium conterere,
neque uero agrum colendo aut uenando,
seruilibus officiis intentum aetatem agere;

sed a quo incepto studioque
me ambitio mala detinuerat,
eodem regressus
statui res gestas populi Romani carptim,
ut quaeque memoriâ digna uidebantur,
perscribere,
eo magis quod mihi a spe metu partibus rei publicae
animus liber erat.

igitur de Catilinae coniuratione
quam uerissime potero,
paucis absoluam;

nam id facinus in primis ego memorabile existimo
sceleris atque periculi nouitate.

de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt,
quam initium narrandi faciam.

V

L.Catiline, nobili genere natus,
fuit magna vi et animi et corporis,
sed ingenio malo praeuocato.

huic ab adulescentia
bella intestina, caedes, rapinae, discordia ciuili
grata fuere,
ibique iuuentutem suam exercuit.

corpus patiens inediae, algoris, uigiliae,
supra quam cuiquam credibile est.

animus audax, subdolanus, uariis,
cuius rei libet simulator ac dissimulator,
alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus;
satis eloquentiae, sapientiae parum.

uastus animus
immoderata, incredibilia, nimis alta
semper cupiebat.

hunc post dominationem L.Sullae
libido maxima inuaserat rei publicae capiendae;

neque id quibus modis assequeretur,
dum sibi regnum pararet,
quicquam pensi habebat.

agitabatur magis magisque in dies animus ferox
inopiâ rei familiaris et conscientia scelerum,
quae utraque iis artibus auxerat,
quas supra memorauimus.

incitabant praeterea corrupti ciuitatis mores,
quos pessima ac diuersa inter se mala, luxuria atque auaritia, uexabant.

res ipsa hortari uidentur,
quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit,
supra repetere
ac paucis
instituta maiorum domi militiaeque,
quo modo rem publicam habuerint
quantamque reliquerint,
ut paulatim immutata ex pulcherrima atque optima
pessima ac flagitiosissima facta sit,
disserere.

VI

urbem Romam, sicuti ego accepi,
condidit atque habuit initio Troiani,
qui Aenea duce profugi sedibus incertis uagabantur,
et cum his Aborigines, genus hominum agreste,
sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum.

hi postquam in una moenia conuenêre,
dispari genere, dissimili lingua,
alius alio more uiuentes,
incredibile memoratu est
quam facile coaluerint:

ita breui multitudo diuersa atque uaga
concordiâ ciuitas facta erat.

sed postquam res eorum
ciuibus, moribus, agris aucta
satis prospera satisque pollens uidebatur,
sicuti pleraque mortalium habentur,
inuidia ex opulentiâ orta est.

igitur reges populique finitimi bello temptare,
pauci ex amicis auxilio esse:

nam ceteri metu perculsi
a periculis aberant.

at Romani domi militiaeque intenti
festinare, parare, alius alium hortari,
hostibus obuiam ire,

libertatem, patriam, parentisque
armis tegere.

post, ubi pericula uirtute propulerant,
sociis atque amicis auxilia portabant,
magisque dandis quam accipiendis beneficiis
amicitias parabant.

imperium legitimum,
nomen imperi regium habebant.

delecti,
quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientiâ ualidum erat,
rei publicae consultabant:
hi uel aetate uel curae similitudine
patres appellabantur.

post, ubi regium imperium,
quod initio conseruandae libertatis atque augendae rei publicae fuerat,
in superbiam dominationemque se conuertit,
immutato more,
annua imperia binosque imperatores sibi fecêre:

eo modo minime posse putabant
per licentiam insolescere animum humanum.

VII

sed ea tempestate coepêre
se quisque magis extollere
magisque ingenium in promptu habere.

nam regibus boni quam mali suspectiores sunt,
semperque iis aliena uirtus formidulosa est.

sed ciuitas incredibile memoratu est
adeptâ libertate
quantum breui creuerit:
tanta cupido gloriae inceserat.

iam primum iuuentus,
simul ac belli patiens erat,
in castris per laborem usum militiae discebat,
magisque in decoris armis et militaribus equis
quam in scortis atque conuiuuis libidinem habebant.

igitur talibus uiris non labor insolitus,
non locus ullus asper aut arduus erat,
non armatus hostis formidulosus:

uirtus omnia domuerat.

sed gloriae maximum certamen inter ipsos erat:

se quisque hostem ferire,
murum ascendere,
conspici,
dum tale facinus faceret,
properabat.

eas diuitias,
eam bonam famam magnamque nobilitatem
putabant.

laudis auidi,
pecuniae liberales erant;
gloriam ingentem,
diuitias honestas uolebant.

memorare possum,
quibus in locis maximas hostium copias
populus Romanus parua manu fuderit,
quas urbîs naturâ munitas pugnando ceperit,
ni ea res longius nos ab incepto traheret.

VIII

sed profecto fortuna in omni re dominatur;

ea res cunctas
ex libidine magis quam ex uero
celebrat obscuratque.

Atheniensium res gestae,
sicuti ego aestimo,
satis amplae magnificaeque fuêre,
uerum aliquanto minores tamen
quam famâ feruntur.

sed quia prouenêre ibi scriptorum magna ingenia,
per terrarum orbem Atheniensium facta
pro maximis celebrantur.

ita eorum qui fecêre
uirtus tanta habetur,
quantum eam uerbis potuêre extollere praeclara ingenia.
at populo Romano numquam ea copia fuit,
quia prudentissimus quisque
maxime negotiosus erat,
ingenium nemo sine corpore exercebat,
optimus quisque facere quam dicere,
sua ab aliis bene facta laudari
quam ipse aliorum narrare malebat.

IX

igitur domi militiaeque
boni mores colebantur;
concordia maxima,
minima auaritia erat;
ius bonumque apud eos
non legibus magis quam naturâ ualebat.
iurgia, discordias, simultates
cum hostibus exercebant,
ciues cum ciuibus de uirtute certabant.
in suppliciis deorum magnifici,
domi parci,
in amicos fideles erant.

duabus his artibus,
audaciâ in bello,
ubi pax euenerat aequitate,
seque remque publicam curabant.

quarum rerum ego maxima documenta haec habeo,
quod in bello saepius uindicatum est in eos,
qui contra imperium in hostem pugnauerant
quique tardius reuocati proelio excesserant,
quam qui signa relinquere
aut pulsi loco cedere ausi erant;

in pace uero
quod beneficiis magis quam metu imperium agitabant
et acceptâ iniuriâ ignoscere quam persequi malebant.

X

sed ubi labore atque iustitiâ res publica creuit,
reges magni bello domiti,
nationes ferae et populi ingentes ui subacti,
Carthago aemula imperi Romani ab stirpe interiit,
cuncta maria terraeque patebant,
saeuire fortuna ac miscere omnia coepit.

qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile tolerauerant,
iis otium diuitiaeque, optanda alias,
oneri miseriaeque fuêre.

igitur primo pecuniae, deinde imperi cupido creuit:

ea quasi materies omnium malorum fuêre.

namque auaritia

fidem, probitatem ceterasque artîs bonas subuertit;

pro his

superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia uenalia habere edocuit.

ambitio multos mortalîs falsos fieri subegit,

aliud clausum in pectore,

aliud in lingua promptum habere,

amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo aestimare,

magisque uultum quam ingenium bonum habere.

haec primo paulatim crescere,

interdum uindicari;

post, ubi contagio quasi pestilentia inuasit,

ciuitas immutata,

imperium ex iustissimo atque optimo

crudele intolerandumque factum.

XI

sed primo magis ambitio quam auaritia

animos hominum exercebat,

quod tamen uitium propius uirtutem erat.

nam gloriam, honorem, imperium

bonus et ignauus aequè sibi exoptant;

sed ille uerâ uirâ nititur,

huic

quia bonae artes desunt,

dolis atque fallaciis contendit.

auaritia pecuniae studium habet,

quam nemo sapiens concupiuit:

ea quasi uenenis malis inbuta

corpus animumque uirilem effeminat,

semper infinita et insatiabilis est,

neque copiâ neque inopiâ minuitur.

sed postquam L.Sulla armis receptâ re publicâ

bonis initiis malos euentus habuit,

rapere omnes,

trahere,

domum alius, alius agros cupere,

neque modum neque modestiam uictores habere,

foeda crudeliaque in ciuîs facinora facere.

huc accedebat,

quod L.Sulla exercitum,

quem in Asia ductauerat,

quo sibi fidum faceret,

contra morem maiorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat.

loca amoena, uoluptaria
facile in otio ferocis militum animos molliuerant:
ibi primum insueuit exercitus populi Romani
amare,
potare,
signa, tabulas, pictas, uasa caelata mirari,
ea priuatim et publice rapere,
delubra spoliare,
sacra profanaque omnia polluere.
igitur ii milites,
postquam uictoriam adepti sunt,
nihil reliqui uictis fecêre.
quippe secundae res sapientium animos fatigant:
ne illi corruptis moribus uictoriae temperarent.

XII

postquam diuitiae honori esse coepêre
et eas gloria imperium potentia sequebatur,
hebecere uirtus,
paupertas probro haberi,
innocentia pro maleuolentia duci
coepit.
igitur ex diuitiis iuuentutem
luxuria atque auaritia cum superbia inuasêre:
rapere, consumere, sua parui pendere, aliena cupere,
pudorem pudicitiam, diuina atque humana promiscua,
nihil pensi neque moderati habere.
operae pretium est,
cum domos atque uillas cognoueris
in urbium modum exaedificatas,
uisere templa deorum,
quae nostri maiores, religiosissimi mortales, fecêre.
uerum illi delubra deorum pietate,
domos suas gloriâ decorabant,
neque uictis quicquam praeter iniuriae licentiam eripiebant.
at hi contra, ignauissimi homines,
per summum scelus omnia ea sociis adimere,
quae fortissimi uiri uictores reliquerant:
proinde quasi iniuriam facere,
id demum esset imperio uti.

XIII

nam quid ea memorem,
quae nisi iis qui uidêre nemini credibilia sunt,
a priuatis compluribus subuersos montis,
maria constrata esse?
quibus mihi uidentur ludibrio fuisse diuitiae:

quippe quas honeste habere licebat,
abuti per turpitudinem properabant.

sed libido stupri ganeae
ceterique cultûs non minor incesserat:

uiri muliebria pati,
mulieres pudicitiam in propatulo habere;
uescendi causâ terra marique omnia exquirere;
dormire prius quam somni cupido esset;
non famem aut sitim,
neque frigus neque lassitudinem opperiri,
sed ea omnia luxu antecapere.

haec iuuentutem,
ubi familiares opes defecerant,
ad facinora incendebant:

animus inbutus malis artibus
haud facile libidinibus carebat;
eo profusius omnibus modis
quaestui atque sumptui deditus erat.

XIV

in tantâ tamque corruptâ ciuitate
Catilina,
id quod factu facillimum erat,
omnium flagitiorum atque facinorum circum se tamquam stipatorum
cateruas habebat.

nam quicumque impudicus adulter ganeo, manu, uentre, pene bona patria lacerauerat,
quique alienum aes grande conflauerat,
quo flagitium aut facinus redimeret,
praeterea omnes undique parricidae, sacrilegi, conuicti iudiciis aut pro factis iudicium timentes,
ad hoc, quos manus atque lingua periurio aut sanguine ciuili alebat,
postremo omnes
quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat,
ii Catilinae proximi familiaresque erant.

quod si quis etiam a culpa uacuus in amicitiam eius inciderat,
cottidiano usu atque illecebris facile par similisque ceteris efficiebatur.

sed maxime adulescentium familiaritates appetebat:

eorum animi molles etiam et aetate fluxi
dolis haud difficulter capiebantur.

nam ut cuiusque studium ex aetate flagrabat,
aliis scorta praebere,
aliis canes atque equos mercare;

postremo neque sumptui neque modestiae suae parcere,
dum illos obnoxios fidosque sibi faceret.

scio fuisse nonnullos,
qui ita existimarent iuuentutem
quae domum Catilinae frequentabat,
parum honeste pudicitiam habuisse;
sed ex aliis rebus magis quam quod cuiquam id compertum foret,
haec fama ualebat.

XV

iam primum adulescens Catilina
multa nefanda stupra fecerat, cum uirgine nobili, cum sacerdote Vestae,
alia huiusce modi contra ius fasque.

postremo, captus amore Aureliae Orestillae,
cuius praeter formam nihil umquam bonus laudauit,
quod ea nubere illi dubitabat
timens priuignum adulta aetate,
pro certo creditur,
necato filio,
uacuam domum scelestis nuptiis fecisse.

quae quidem res mihi in primis uidetur
causa fuisse facinus maturandi.

namque animus impurus, dis hominibusque infestus,
neque uigiliis neque quietibus sedari poterat:
ita conscientia mentem excitam uastabat.

igitur colos exanguis, foedi oculi,
citus modo, modo tardus incessus:
prorsus in facie uultuque uecordia inerat.

XVI

sed iuuentutem,
quam, ut supra diximus, illexerat,
multis modis mala facinora edocebat.

ex illis testis signatoresque falsos commodare;
fidem, fortunas, pericula uilia habere;
post,
ubi eorum famam atque pudorem attriuerat,
maiora alia imperabat.

si causa peccandi in praesens minus suppetebat,
nihilo minus insontis sicuti sontis circumuenire, iugulare:
scilicet ne per otium torpescerent manus aut animus,
gratuito potius malus atque crudelis erat.

his amicis sociisque confisus
Catilina,
simul quod aes alienum per omnium terras ingens erat
et quod plerique Sullani milites,
largius suo usi,
rapinarum et uictoriae ueteris memores
ciuile bellum exoptabant,
opprimendae rei publicae consilium cepit.

in Italia nullus exercitus,
Cn.~Pompeius in extremis terris bellum gerebat;
ipsi consulatum petenti magna spes,
senatus nihil sane intentus:

tutae tranquillaeque res omnes,
sed ea prorsus opportuna Catilinae.

XVII

igitur circiter Kalendas Iunias
L.Caesare et C.Figulo consulibus
primo singulos appellare;
hortari alios, alios temptare;
opes suas, imparatam rem publicam,
magna praemia coniurationis docere.

ubi satis explorata sunt
quae uoluit,
in unum omnîs conuocat,
quibus maxima necessitudo et plurimum audaciae inerat.

eo conuenêre senatorii ordinis
P.Lentulus Sura, P.Autronius, L.Cassius Longinus,
C.Cethegus, P.et Ser. Sullae Ser. filii, L.Vargunteius,
Q.Annius, M.Porcus Laeca, L.Bestia, Q.Curius;
praeterea ex equestri ordine
M.Fulvius Nobilior, L.Statilius, P.Gabinius Capito, C.Cornelius;
ad hoc multi ex coloniis et municipiis domi nobiles.

erant praeterea complures paulo occultius consili huiusce participes nobiles,
quos magis dominationis spes hortabatur
quam inopia aut alia necessitudo.

ceterum iuuentus pleraque, sed maxime nobilium
Catilinae inceptis fauebat:

quibus in otio, uel magnifice uel molliter, uiuere
copia erat;

incerta pro certis, bellum quam pacem malebant.

fuêre item eâ tempestate
qui crederent

M.Licinium Crassum non ignarum eius consili fuisse:
quia Cn.Pompeius, inuisus ipsi,
magnum exercitum ductabat,
cuiusuis opes uoluisse contra illius potentiam crescere,
simul confisum,
si coniuratio ualisset,
facile apud illos principem se fore.

XVIII

sed antea item coniurauêre pauci contra rem publicam,
in quibus Catilina fuit.

de qua, quam uerissime potero, dicam.

L.Tullo et M'.Lepido consulibus
P.Autronius et P.Sulla designati consules
legibus ambitus interrogati poenas dederant.
post paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus,
prohibitus erat consulatum petere,
quod intra legitimos dies profiteri nequiuerat.
erat eodem tempore Cn.Piso,
adulescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus,
quem ad perturbandam rem publicam
inopia atque mali mores stimulabant.
cum hoc Catilina et Autronius
circiter Nonas Decembris,
consilio communicato,
parabant in Capitolio Kalendis Ianuariis
L.Cottam et L.Torquatam consules interficere,
ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere.
eâ re cognitâ, rursus in Nonas Februarias
consilium caedis transtulerant.
iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus
perniciem machinabantur.
quod ni Catilina maturasset
pro curia signum sociis dare,
eo die post conditam urbem Romam
pessimum facinus patratum foret.
quia nondum frequentes armati conuenerant,
ea res consilium diremit.

XIX

postea Piso in citeriorem Hispaniam
quaestor pro praetore missus est
annitente Crasso,
quod eum infestum inimicum Cn.Pompeio cognouerat.
neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat,
quippe foedum hominem a re publica procul esse uolebat,
simul quia boni complures praesidium in eo putabant
et iam tum potentia Pompei formidulosa erat.
sed is Piso
in prouincia ab equitibus Hispanis,
quos in exercitu ductabat,
iter faciens
occisus est.
sunt qui ita dicant
imperia eius iniusta, superba, crudelia
barbaros nequiuisse pati;
alii autem,
equites illos, Cn.Pompeii ueteres fidosque clientis,
uoluntate eius Pisonem aggressos:

numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse,
sed imperia saeua multa antea perpessos.

nos eam rem in medio relinquemus.

de superiore coniuratione satis dictum.

XX

Catilina

ubi eos,

quos paulo ante memorauit,

conuenisse uidet,

tametsi cum singulis multa saepe egerat,

tamen in rem fore credens

uniuersos appellare et cohortari,

in abditam partem aedium secedit

atque ibi, omnibus arbitris procul amotis,

orationem huiusce modi habuit:

‘ni uirtus fidesque uestra spectata mihi foret,

nequiquam opportuna res cecidisset;

spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent,

neque ego per ignauiam aut uana ingenia

incerta pro certis captarem.

sed quia multis et magnis tempestatibus

uos cognoui fortis fidosque mihi,

eo animus ausus est

maximum atque pulcherrimum facinus incipere,

simul quia uobis eadem

quae mihi bona malaque esse

intellexi;

nam idem uelle atque idem nolle,

ea demum firma amicitia est.

sed ego

quae mente agitauit,

omnes iam antea diuersi audistis.

ceterum mihi in dies magis animus accenditur,

cum considero,

quae condicio uitae futura sit,

nisi nosmet ipsi uindicamus in libertatem.

nam postquam res publica in paucorum potentium ius atque dicionem concessit,

semper illis reges, tetrarchae uectigales esse,

populi, nationes stipendia pendere;

ceteri omnes, strenui boni, nobiles atque ignobiles, uulgus fuimus

sine gratia, sine auctoritate, iis obnoxii,

quibus,

si res publica ualeret,

formidini essemus.

itaque omnis gratia, potentia, honor, diuitiae

apud illos sunt

aut ubi illi uolunt;

nobis reliquere pericula, repulsas, iudicia, egestatem.
quae quo usque tandem patiemini, o fortissimi uiri?
nonne emori per uirtutem praestat
quam uitam miseram atque inhonestam,
ubi alienae superbiae ludibrio fueris,
per dedecus amittere?
uerum enim uero,
--pro deum atque hominum fidem!--
uictoria in manu nobis est,
uiget aetas,
animus ualet;
contra illis annis atque diuitiis omnia consenuerunt.
tantummodo incepto opus est,
cetera res expedit.
etenim quis mortalium,
cui uirile ingenium est,
tolerare potest
illis diuitias superare,
quas profundant
in extruendo mari et montibus coaequandis,
nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse?
illos binas aut amplius domos continuare,
nobis larem familiarem nusquam ullum esse?
cum tabulas, signa, toreumata emunt,
noua diruunt, alia aedificant,
postremo omnibus modis pecuniam trahunt, uexant,
tamen summa libidine diuitias suas uincere nequeunt.
at nobis est domi inopia, foris aes alienum,
mala res, spes multo asperior:
denique quid reliqui habemus praeter miseram animam?
quin igitur expergiscimini?
en illa, illa quam saepe optastis libertas,
praeterea diuitiae, decus, gloria in oculis sita sunt;
fortuna omnia ea uictoribus praemia posuit.
res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica
magis quam oratio mea uos hortantur.
uel imperatore uel milite me utimini:
neque animus neque corpus a uobis aberit.
haec ipsa, ut spero, uobiscum unâ consul agam,
nisi forte me animus fallit
et uos seruire magis quam imperare
parati estis.'

XXI

postquam accepere ea homines,
quibus mala abunde omnia erant,
sed neque res neque spes bona ulla,
tametsi illis quietam mouere magna merces uidebatur,
tamen postulauerunt plerique,
ut proponeret,
quae condicio belli foret,
quae praemia armis peterent,
quid ubique opis aut spei haberent.

tum Catilina polliceri
tabulas nouas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia,
quae bellum atque libido uictorum fert;
praeterea esse in Hispania citeriore Pisonem,
in Mauretania cum exercitu P. Sittium Nucerinum,
consili sui participes;
petere consulatum C. Antonium,
quem sibi collegam fore speraret,
hominem et familiarem et omnibus necessitudinibus circumuentum;
cum eo se consulem initium agendi facturum.

ad hoc maledictis increpabat omnes bonos,
suorum unum quemque nominans laudare:

admonebat
alium egestatis, alium cupiditatis suae,
compluribus periculi aut ignominiae,
multos uictoriae Sullanae,
quibus ea praedae fuerat.

postquam omnium animos alacris uidet,
cohortatus, ut petitionem suam curae haberent,
conuentum dimisit.

XXII

fuisse ea tempestate
qui dicerent Catilinam, oratione habitam,
cum ad ius iurandum popularis sceleris sui adigeret,
humani corporis sanguinem uino permixtum in pateris circumtulisse:

inde cum post execrationem omnes degustauissent,
sicuti in sollempnibus sacris fieri consuevit,
aperuisse consilium suum,
atque eo dicationem fecisse,
quo inter se fidi magis forent
alius alii tanti facinoris conscii.

nonnulli ficta et haec et multa praeterea existimabant ab iis,
qui Ciceronis inuidiam
quae postea orta est leniri credebant atrocitate sceleris eorum,
qui poenas dederant.

nobis ea res pro magnitudine
parum comperta est.

XXIII

sed in ea coniuratione fuit Q.~Curius,
natus haud obscuro loco,
flagitiis atque facinoribus coopertus,
quem censores senatu probri gratia mouerant.

huic homini non minor uanitas inerat quam audacia:

neque reticere quae audierat,
neque suamet ipse scelera occultare,
prorsus neque dicere neque facere
quicquam pensi habebat.

erat ei cum Fuluiâ, muliere nobili,
stupri uetus consuetudo.

cui cum minus gratus esset,
quia inopiâ minus largiri poterat,
repente glorians,
maria montisque polliceri coepit
et minari etiam ferro,
ni sibi obnoxia foret,
postremo ferocius agitare quam solitus erat.

at Fuluia
insolentiae Curi causâ cognitâ
tale periculum rei publicae haud occultum habuit,
sed, sublato auctore,
de Catilinae coniuratione quae quoque modo audierat
compluribus narrauit.

ea res in primis studia hominum accendit
ad consulatum mandandum M.Tullio Ciceroni.

namque antea pleraque nobilitas inuidiâ aestuabat,
et quasi pollui consulatum credebant,
si eum quamuis egregius homo nouus adeptus foret.

sed ubi periculum aduenit,
inuidia atque superbia post fuere.

XXIV

igitur, comitiis habitis,
consules declarantur M.Tullius et C.Antonius.
quod factum primo popularis coniurationis concusserat.

neque tamen Catilinae furor minuebatur,
sed in dies plura agitare:
arma per Italiam locis opportunis parare,
pecuniam sua aut amicorum fide sumptam
mutuam Faesulas ad Manlium quendam portare,
qui postea princeps fuit belli faciendi.

ea tempestate plurimos cuiusque generis homines
adsciuisse sibi dicitur,
mulieres etiam aliquot,
quae primo ingentis sumptus stupro corporis tolerauerant,
post, ubi aetas tantummodo quaestui neque luxuriae modum fecerat,
aes alienum grande conflauerant.

per eas se Catilina credebat
posse seruitia urbana sollicitare,
urbem incendere,
uiros earum uel adiungere sibi
uel interficere.

XXV

sed in iis erat Sempronia,
quae multa saepe uiriliter audaciae facinora commiserat.

haec mulier
genere atque formâ, praeterea uiro, liberis
satis fortunata fuit;
litteris Graecis, Latinis docta,
psallere et saltare elegantius quam necesse est probae,
multa alia,
quae instrumenta luxuriae sunt.

sed ei cariora semper omnia
quam decus atque pudicitia fuit;
pecuniae an famae minus parceret,
haud facile discerneres;
libido sic accensa,
ut saepius peteret uiros
quam peteretur.

sed ea saepe antehac fidem prodiderat,
creditum abiurauerat,
caedis conscia fuerat:
luxuriâ atque inopiâ praeceps abierat.
uerum ingenium eius haud absurdum:
posse uersus facere,
iocum mouere,
sermone uti uel modesto uel molli uel procaci;
prorsus multae facetiae multusque lepos inerat.

XXVI

his rebus comparatis
Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat,
sperans,
si designatus foret,
facile se ex uoluntate Antonio usurum.

neque interea quietus erat,
sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni.

neque illi tamen ad cauendum
dolus aut astutiae deerant.

namque a principio consulatus sui
multa pollicendo
per Fulviam effecerat,
ut Q.Curius,
de quo paulo ante memoravi,
consilia Catilinae sibi proderet;
ad hoc collegam suum Antonium pactione prouinciae perpulerat,
ne contra rem publicam sentiret;
circum se praesidia amicorum atque clientium occulte habebat.

postquam dies comitorum uenit
et Catilinae neque petitio neque insidiae,
quas consulibus in campo fecerat,
prospere cessere,
constituit bellum facere et extrema omnia experiri,
quoniam
quae occulte temptauerat
aspera foedaque euenerant.

XXVII

igitur C.Manlium Faesulas atque in eam partem Etruriae,
Septimium quendam Camertem in agrum Picenum,
C.Iulium in Apuliam dimisit,
praeterea alium alio,
quem ubique opportunum sibi fore credebat.

interea Romae multa simul moliri:
consulibus insidias tendere,
parare incendia,
opportuna loca armatis hominibus obsidere;
ipse cum telo esse,
item alios iubere,
hortari
uti semper intenti paratique essent;
dies noctisque festinare, uigilare,
neque insomniis neque labore fatigari.

postremo, ubi multa agitanti nihil procedit,
rursus intempesta nocte coniurationis
principes conuocat per M.Porcium Laecam,
ibique multa de ignauia eorum questus
docet
se Manlium praemisisse ad eam multitudinem,
quam ad capienda arma parauerat,
item alios in alia loca opportuna,
qui initium belli facerent,
seque ad exercitum proficisci cupere,
si prius Ciceronem oppressisset:
eum suis consiliis multum officere.

XXVIII

igitur, perterritis ac dubitantibus ceteris,
C.Cornelius eques Romanus operam suam pollicitus
et cum eo L.Vargunteius senator
constituere
ea nocte paulo post cum armatis hominibus sicuti salutatum introire ad Ciceronem
ac de improviso domi suae imparatum confodere.

Curius ubi intellegit,
quantum periculum consuli impendat,
propere per Fulviam Ciceroni dolum qui parabatur enuntiat.

ita illi ianuam prohibiti
tantum facinus frustra susceperant.

interea Manlius in Etruria plebem sollicitare,
egestate simul ac dolore iniuriae novarum rerum cupidam,
quod Sullae dominatione agros bonaque omnia amiserat,
praeterea latrones cuiusque generis,
quorum in ea regione magna copia erat,
nonnullos ex Sullanis coloniis,
quibus libido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

XXIX

ea cum Ciceroni nuntiarentur,
ancipiti malo permotus,
quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat,
neque, exercitus Manlii quantus aut quo consilio foret,
satis compertum habebat,
rem ad senatum refert,
iam antea vulgi rumoribus exagitatam.

itaque, quod plerumque in atroci negotio solet,
senatus decrevit,
darent operam consules,
ne quid res publica detrimenti caperet.

ea potestas per senatum more Romano
magistratui maxima permittitur:

exercitum parare,
bellum gerere,
coercere omnibus modis socios atque civis,
domi militiaeque imperium atque indicium summum habere;
aliter sine populi iussu
nullius earum rerum consuli ius est.

XXX

post paucos dies L.Saenius senator in senatu litteras recitavit,
quas Faesulis allatas sibi dicebat,
in quibus scriptum erat
C.Manlium arma cepisse cum magna multitudine
ante diem VI Kalendas Nouembris.

simul, id quod in tali re solet,
alii portenta atque prodigia nuntiabant,
alii conuentus fieri,
arma portari,
Capuae atque in Apulia seruile bellum moueri.

igitur senati decreto
Q.Marcus Rex Faesulas,
Q.Metellus Creticus in Apuliam,
circumque ea loca missi
--- hi utrique ad urbem imperatores erant,
impediti ne triumpharent calumniâ paucorum,
quibus omnia honesta atque inhonesta uendere mos erat---,
sed praetores Q.Pompeius Rufus Capuam,
Q.Metellus Celer in agrum Picenum,
iisque permissum,
uti pro tempore atque periculo exercitum compararent.

ad hoc, si quis indicauisset de coniuratione,
quae contra rem publicam facta erat,
praemium seruo libertatem et sestertia centum,
libero impunitatem eius rei et sestertia ducenta milia,
itemque decreuêre,
uti gladiatoriae familiae Capuam
et in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus,
Romae per totam urbem uigiliae haberentur
iisque minores magistratus praeesent.

XXXI

quibus rebus permota ciuitas
atque immutata urbis facies erat.

ex summa laetitia atque lasciuiâ,
quae diuturna quies pepererat,
repente omnis tristitia inuasit:

festinare,
trepidare,
neque loco neque homini cuiquam satis credere,
neque bellum gerere
neque pacem habere,
suo quisque metu pericula metiri.

ad hoc mulieres,
quibus rei publicae magnitudine belli timor insolitus incesserat,
afflictare sese,
manus supplices ad caelum tendere,
miserari paruos liberos,
rogitare omnia,
omni rumore pauere,
arripere omnia superbiâ atque deliciis omissis,
sibi patriaeque diffidere.

at Catilinae crudelis animus eadem illa mouebat,
tametsi praesidia parabantur
et ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo.
postremo dissimulandi causa aut sui expurgandi,
sicut iurgio lacessitus foret,
in senatum uenit.

tum M. Tullius consul,
siue praesentiam eius timens
siue irâ commotus,
orationem habuit luculentam atque utilem rei publicae,
quam postea scriptam edidit.

sed ubi ille assedit,
Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia,
demisso uultu, uoce supplici postulare a patribus coepit,
ne quid de se temere crederent:
eâ familiâ ortum,
ita se ab adulescentia uitam instituisse,
ut omnia bona in spe haberet;
ne existimarent sibi, patricio homini,
cuius ipsius atque maiorum plurima beneficia in plebem Romanam essent,
perditâ re publica opus esse,
cum eam seruaret M. Tullius, inquilinus ciuis urbis Romae.

ad hoc male dicta alia cum adderet,
obstrepere omnes,
hostem atque parricidam uocare.

tum ille furibundus
'quoniam quidem circumuentus'
inquit 'ab inimicis praeceps agor,
incendium meum ruinâ extinguiam.'

XXXII

deinde se ex curia domum proripuit.

ibi multa ipse secum uoluens,
quod neque insidiae consuli procedebant
et ab incendio intellegebat urbem uigiliis munitam,
optimum factu credens exercitum augere
ac, prius quam legiones scriberentur,
multa antecapere,
quae bello usui forent,
nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est.

sed Cethego atque Lentulo ceterisque,
quorum cognouerat promptam audaciam,
mandat,
quibus rebus possent,
opes factionis confirment,
insidias consuli maturent,
caedem, incendia, aliaque belli facinora parent:
sese propediem cum magno exercitu
ad urbem accessurum.

dum haec Romae geruntur,
C.Manlius ex suo numero legatos ad Marcium Regem mittit
cum mandatis huiusce modi:

XXXIII

‘deos hominesque testamur, imperator,
nos arma neque contra patriam cepisse
neque quo periculum aliis faceremus,
sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent,
qui miseri, egentes uiolentiâ atque crudelitate faeneratorum,
plerique patriâ, sed omnes famâ atque fortunis expertes sumus.

neque cuiquam nostrum licuit more maiorum lege uti
neque amisso patrimonio liberum corpus habere:
tanta saeuitia faeneratorum atque praetoris fuit.

saepe maiores uestrum, miseriti plebis Romanae,
decretis suis inopiae eius opitulati sunt,
ac nouissime memoriâ nostrâ propter magnitudinem aeris alieni,
uolentibus omnibus bonis,
argentum aere solutum est.

saepe ipsa plebs,
aut dominandi studio permota aut superbiâ magistratum,
armata a patribus secessit.

at nos non imperium neque diuitias petimus,
quarum rerum causâ bella atque certamina omnia inter mortalis sunt,
sed libertatem,
quam nemo bonus nisi cum anima simul amittit.

te atque senatum obtestamur,
consulatis miseris ciuibus,
legis praesidium
quod iniquitas praetoris eripuit
restituatis,
neue nobis eam necessitudinem imponatis,
ut quaeramus,
quonam modo maxime ulti sanguinem nostrum pereamus.’

XXXIV

ad haec Q.Marcus respondit,
si quid ab senatu petere uellent,
ab armis discedant,
Romam supplices proficiscantur:

eâ mansuetudine atque misericordiâ
senatum populi Romani semper fuisse,
ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiuerit.

at Catilina ex itinere
plerisque consularibus, praeterea optimo cuique,
litteras mittit:
se falsis criminibus circumuentum,
quoniam factioni inimicorum resistere nequiuert,
fortunaee eeere,
Massiliam in exilium proficisci,
non quo sibi tanti sceleris conscius esset,
sed uti res publica quieta foret
neue ex sua contentione seditio oreretur.

ab his longe diuersas litteras
Q.Catulus in senatu recitauit,
quas sibi nomine Catilinae redditae dicebat.

earum exemplum infra scriptum est.

XXXV

'L.Catilina Q.Catulo.

egregia tua fides, re cognita, grata mihi
magnis in meis periculis,
fiduciam commendationi meae tribuit.

quam ob rem defensionem in nouo consilio non statui parare:
satisfactionem ex nullâ conscientia de culpa proponere decreui,
quam mediusfidius ueram licet cognoscas.

iniuriis contumeliisque consitatus,
quod fructu laboris industriaeque meae priuatus
statum dignitatis non obtinebam,
publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi,
non quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus soluere non possem
---et alienis nominibus liberalitas Orestillae suis filiaeque copiis persolueret---,
sed quod non dignos homines honore honestatos uidebam
meque falsa suspicione alienatum esse sentiebam.

hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquae dignitatis conseruandae sum secutus.

plura cum scribere uellem,
nuntiatum est uim mihi parari.

nunc Orestillam commendo
tuaee fidei trado;

eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus.

haueto.'

XXXVI

sed ipse,
paucos dies commoratus apud C.Flaminium in agro Arretino,
dum uicinitatem antea sollicitatam armis exornat,
cum fascibus atque aliis imperi insignibus
in castra ad Manlium contendit.

haec ubi Romae comperta sunt,
senatus Catilinam et Manlium hostis iudicat,
ceterae multitudini diem statuit,
ante quam sine fraude liceret ab armis discedere
praeter rerum capitalium condemnatis.

praeterea decernit,
uti consules dilectum habeant,
Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet,
Cicero urbi praesidio sit.

ea tempestate mihi imperium populi Romani
multo maxime miserabile visum est.

cui cum ad occasum ab ortu solis
omnia domita armis parerent,
domi otium atque diuitiae,
quae prima mortales putant,
affluerent,
fuere tamen ciues,
qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent.

namque duobus senati decretis ex tanta multitudine
neque praemio inductus coniurationem patefecerat
neque ex castris Catilinae quisquam omnium discesserat:
tanta vis morbi
aeque uti tabes
plerosque civium animos inuaserat.

XXXVII

neque solum illis aliena mens erat,
qui conscii coniurationis fuerant,
sed omnino cuncta plebes novarum rerum studio Catilinae incepta probabat.

id adeo more suo uidebatur facere.

nam semper in ciuitate,
quibus opes nullae sunt,
bonis inuident,
malos extollunt,
uetera odere,
noua exoptant,
odio suarum rerum mutari omnia student,
turbâ atque seditionibus sine cura aluntur,
quoniam egestas facile habetur sine damno.

sed urbana plebes,
ea uero praeceps erat de multis causis.

primum omnium
qui ubique probro atque petulantia maxime praestabant,
item alii per dedecora patrimoniis amissis,
postremo omnes
quos flagitium aut facinus domo expulerat,
in Romam sicut in sentinam confluxerant.

deinde multi memores Sullanae uictoriae,
quod ex gregariis militibus alios senatores uidebant,
alios ita diuites,
ut regio uictu atque cultu aetatem agerent,
sibi quisque,
si in armis foret,
ex uictoria talia sperabat.

praeterea iuuentus,
quae in agris manuum mercede inopiam tolerauerat,
priuatis atque publicis largitionibus excita
urbanum otium ingrato labori praetulerat.

eos atque alios omnîs malum publicum alebat.

quo minus mirandum est
homines egentîs, malis moribus, maxima spe rei publicae iuxta ac sibi consuluisse.

praeterea, quorum uictoriâ Sullae
parentes proscripti,
bona erepta,
ius libertatis imminutum erat,
haud sane alio animo belli euentum expectabant.

ad hoc
quicumque aliarum atque senatus partium erant,
conturbari rem publicam
quam minus ualere ipsi malebant.

id adeo
malum multos post annos in ciuitatem reuerterat.

XXXVIII

nam postquam Cn.Pompeio et M.Crasso consulibus
tribunicia postestas restituta est,
homines adulescentes summam potestatem nacti,
quibus aetas animusque ferox erat,
coepêre senatum criminando plebem exagitare,
dein largiendo atque pollicitando magis incendere,
ita ipsi clari potentesque fieri.

contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas
senatûs specie pro sua magnitudine.

namque, uti paucis uerum absoluam,
post illa tempora
quicumque rem publicam agitauêre,
honestis nominibus,
alii sicuti populi iura defenderent,
pars quo senatûs auctoritas maxima foret,
bonum publicum simulantes pro suâ
quisque potentiâ certabant.

neque illis modestia neque modus contentionis erat:
utrique uictoriam crudeliter exercebant.

XXXIX

sed postquam Cn.Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus est,
plebis opes imminutae,
paucorum potentia creuit.

ii magistratus, prouincias aliaque omnia tenere;
ipsi innoxii, florentes, sine metu aetatem agere
ceterosque iudiciis terrere,
quo plebem in magistratu placidius tractarent.

sed ubi primum dubiis rebus nouandi spes oblata est,
uetus certamen animos eorum arrexit.

quod si primo proelio Catilina superior aut aequa manu discessisset,
profecto magna clades atque calamitas rem publicam oppressisset,

neque illis, qui uictoriam adepti forent,
diutius eâ uti licuisset,
quin defessis et exsanguibus
qui plus posset
imperium atque libertatem extorqueret.

fuêre tamen extra coniurationem complures,
qui ad Catilinam initio profecti sunt.

in iis erat Fuluius, senatoris filius,
quem retractum ex itinere parens necari iussit.

isdem temporibus Romae Lentulus,
sicuti Catilina praeceperat,
quoscumque moribus aut fortunâ nouis rebus idoneos credebat,
aut per se aut per alios sollicitabat,
neque solum ciuîs,
sed cuiusque modi genus hominum,
quod modo bello usui foret.

XL

igitur P.Vmbreno cuidam negotium dat,
uti legatos Allobrogum requirat
eosque, si possit, impellat ad societatem belli,
existimans
publice priuatimque aere alieno oppressos,
praeterea quod naturâ gens Gallica bellicosa esset,
facile eos ad tale consilium adduci posse.

Vmbrenus quod in Gallia negotiatus erat,
plerisque principibus ciuitatum notus erat
atque eos nouerat.

itaque sine mora,
ubi primum legatos in foro conspexit,
percontatus pauca de statu ciuitatis
et quasi dolens eius casum
requirere coepit,
quem exitum tantis malis sperarent.

postquam illos uidet
queri de auaritia magistratum,
accusare senatum,
quod in eo auxili nihil esset,
miseriis suis remedium mortem expectare,
'at ego' inquit 'uobis, si modo uiri esse uultis,
rationem ostendam,
quâ tanta ista mala effugiatis'.

haec ubi dixit,
Allobroges in maximam spem adducti
Vmbrenum orare,
ut sui misereretur:

nihil tam asperum neque tam difficile esse,
quod non cupidissime facturi essent,
dum ea res ciuitatem aere alieno liberaret.

ille eos in domum D.Bruti perducit,
quod foro propinqua erat
neque aliena consili propter Semproniam;
nam tum Brutus ab Roma aberat.

praeterea Gabinium arcessit,
quo maior auctoritas sermoni inesset.

eo praesente coniurationem aperit,
nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios,
quo legatis animus amplior esset.

deinde eos pollicitos operam suam domum dimittit.

XLI

sed Allobroges diu in incerto habuere,
quidnam consili caperent.

in altera parte erat
aes alienum, studium belli, magna merces in spe uictoriae;
at in altera
maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa praemia.

haec illis uoluentibus
tandem uicit fortuna rei publicae.

itaque Q.Fabio Sangae,
cuius patrocinio ciuitas plurimum utebatur,
rem omnem, uti cognouerant, aperiunt.

Cicero per Sangam consilio cognito legatis praecipit,
ut studium coniurationis uehementer simulent,
ceteros adeant,
bene polliceantur
dentque operam,
uti eos quam maxime manifestos habeant.

XLII

isdem fere temporibus
in Gallia citeriore atque ulteriore,
item in agro Piceno, Bruttio, Apuliâ motus erat.

namque illi, quos ante Catilina dimiserat,
inconsulte ac ueluti per dementia
cuncta simul agebant.

nocturnis consiliis,
armorum atque telorum portationibus,
festinando, agitando omnia
plus timoris quam periculi effecerant.

ex eo numero complurîs

Q.Metellus Celer praetor ex senatûs consulto, causâ cognitâ, in uincula coniecerat,
item in citeriore Gallia C.Murena,
qui ei prouinciae legatus praeerat.

XLIII

at Romae Lentulus cum ceteris,
qui principes coniurationis erant,
paratis ut uidebatur magnis copiis
constituerant,

uti,

cum Catilina in agrum Aefulanum cum exercitu uenisset,

L.Bestia tribunus plebis, contione habitâ, quereretur de actionibus Ciceronis;
bellique grauisissimi inuidiam optimo consuli imponeret:

eo signo proxima nocte

cetera multitudo coniurationis suum quodque negotium exsequeretur.

sed ea diuisa hoc modo dicebantur:

Statilius et Gabinius ut cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent,
quo tumultu facilius aditum ad consulem ceterosque,

quibus insidiae parabantur, fieret;

Cethegus Ciceronis ianuam obsideret

eumque ui aggredere;

alius autem alium, sed filii familiarum,

quorum ex nobilitate maxima pars erat,

parentis interficerent;

simul caede et incendio percussis omnibus

ad Catilinam erumperent.

inter haec parata atque decreta

Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum:

illos dubitando et dies prolatando

magnas opportunitates corrumpere:

facto, non consulto in tali periculo opus esse,

seque,

si pauci adiuuarent,

languentibus aliis impetum in curiam facturum.

natura ferax, uehemens, manu promptus erat,

maximum bonum in celeritate putabat.

XLIV

sed Allobroges ex praecepto Ciceronis
per Gabinium ceteros conueniunt.

ab Lentulo, Cethego, Statilio item Cassio postulant ius iurandum,
quod signatum ad ciuîs perferant:
aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse.

ceteri nihil suspicantes dant,
Cassius semet eo breui uenturum pollicetur
ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur.

Lentulus cum iis T.Volturnum quendam Crotoniensem mittit,
ut Allobroges,
prius quam domum pergerent,
cum Catilina data atque accepta fide societatem confirmarent.

ipse Volturno litteras ad Catilinam dat,
quarum exemplum infra scriptum est.

‘qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces.

fac cogites, in quanta calamitate sis,
et memineris te uirum esse.

consideres, quid tuae rationes postulent.

auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.’

ad hoc mandata uerbis dat:

cum ab senatu hostis iudicatus sit,
quo consilio seruitia repudiet?

in urbe parata esse quae iusserit.

ne cunctetur ipse propius accedere.

XLV

his rebus ita actis,

constitutâ nocte qua proficiscerentur

Cicero per legatos cuncta edoctus

L.Valerio Flacco et C.Pomptino praetoribus imperat,

ut in ponte Muluio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant.

rem omnem aperit, cuius gratiâ mittebantur;

cetera,

uti facto opus sit,

ita agant permittit.

illi, homines militares,

sine tumultu praesidiis collocatis,

sicuti praeceptum erat,

occulte pontem obsidunt.

postquam ad id loci legati cum Volturcio uenerunt
et simul utrimque clamor exortus est,
Galli cito cognito consilio sine mora praetoribus se tradunt,
Volturcius primo cohortatus ceteros gladio se a multitudine defendit,
deinde, ubi a legatis desertus est,
multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus,
quod ei notus erat.
postremo timidus ac uitae diffidens
uelut hostibus
sese praetoribus dedit.

XLVI

quibus rebus confectis
omnia propere per nuntios consuli declarantur.
at illum ingens cura atque laetitia simul occupauere.
nam laetabatur intellegens, coniuratione patefacta,
ciuitatem periculis ereptam esse;
porro autem anxius erat dubitans,
in maximo scelere, tantis ciuibus deprehensis,
quid facto opus esset:
poenam illorum sibi oneri,
impunitatem perdendae rei publicae fore credebat.
igitur confirmato animo uocari ad sese iubet
Lentulum Cethegum Statilium Gabinium
itemque Caeparium Terracinensem,
qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat.
ceteri sine mora ueniunt;
Caeparius, paulo ante domo egressus,
cognito indicio ex urbe profugerat.
consul Lentulum,
quod praetor erat,
ipse manu tenens in senatum perducit,
reliquos cum custodibus in aedem Concordiae uenire iubet.
eo senatum aduocat,
magnâque frequentia eius ordinis,
Volturcium cum legatis introducit,
Flaccum praetorem scrinium cum litteris,
quas a legatis acceperat,
eodem afferre iubet.

XLVII

Volturcius
interrogatus de itinere, de litteris,
postremo quid aut qua de causa consili habuisset,
primo fingere alia,
dissimulare de coniuratione;

post, ubi fide publicâ dicere iussus est,
omnia, uti gesta erant, aperit;
docetque se paucis ante diebus
a Gabinio et Caepario socium adscitum,
nihil amplius scire quam legatos,
tantummodo audire solitum ex Gabinio
P.Autronium Ser.Sullam L.Vargunteium,
multos praeterea in ea coniuratione esse.

eadem Galli fatentur.

ac Lentulum dissimulantem coarguunt
praeter litteras sermonibus,
quos ille habere solitus erat:
ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Corneliis portendi;
Cinnam atque Sullam antea, se tertium esse
cui fatum foret urbis potiri;
praeterea ab incenso Capitolio
illum esse uigesimum annum
quem saepe ex prodigiis haruspices respondissent
bello ciuili cruentum fore.

igitur, perlectis litteris,
cum prius omnes signa sua cognouissent,
senatus decernit,
uti, abdicato magistratu, Lentulus itemque ceteri in liberis custodiis habeantur.

itaque Lentulus P.Lentulo Spintheri,
qui tum aedilis erat,
Cethegus Q.Cornificio, Statilius C.Caesari,
Gabinus M.Crasso,
Caeparius

--nam is paulo ante ex fuga retractus erat---

Cn.Terentio senatori traduntur.

XLVIII

interea plebs, coniuratione patefactâ,
quae primo cupida rerum nouarum nimis bello fauebat,
mutatâ mente, Catilinae consilia execrari,
Ciceronem ad caelum tollere:
ueluti ex seruitute erepta, gaudium atque laetitiam agitabat.

namque alia belli facinora
praedae magis quam detrimento fore,
incendium uero crudele, immoderatum ac sibi maxime calamitosum putabat,
quippe cui omnes copiae in usu cottidiano et cultu corporis erant.

post eum diem
quidam L.Tarquinius ad senatum adductus erat,
quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant.

is, cum se diceret indicaturum de coniuratione,
si fides publica data esset,
iussus a consule quae sciret edicere,
eadem fere quae Volturcius
de paratis incendiis, de caede bonorum, de itinere hostium
senatum docet:

praeterea se missum a M.Crasso,
qui Catilinae nuntiaret,
ne eum Lentulus et Cethegus aliique ex coniuratione deprehensi terrerent,
eoque magis properaret ad urbem accedere,
quo et ceterorum animos reficeret
et illi facilius e periculo eriperentur.

sed ubi Tarquinius Crassum nominavit,
hominem nobilem, maximis diuitiis, summâ potentiâ,
alii rem incredibilem rati,
pars tametsi uerum existimabant,
tamen quia in tali tempore tanta uis hominis magis lenienda quam exagitanda uidebatur,
plerique Crasso ex negotiis priuatis obnoxii,
conclamant indicem falsum esse,
deque ea re postulant uti referatur.

itaque consulente Cicerone frequens senatus
decernit Tarquini indicium falsum uideri
eumque in uinculis retinendum
neque amplius potestatem faciendam,
nisi de eo indicaret,
cuius consilio tantam rem esset mentitus.

erant eo tempore qui existimarent
indicium illud a P Autronio machinatum,
quo facilius appellato Crasso per societatem periculi
reliquos illius potentiâ tegeret.

alii Tarquinium a Cicerone immisum aiebant,
ne Crassus more suo suscepto malorum patrocinio rem publicam conturbaret.

ipsum Crassum ego postea praedicantem audiui
tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam.

XLIX

sed isdem temporibus Q.Catulus et C.Piso
neque precibus neque pretio neque gratia
Ciceronem impellere potuere,
uti per Allobroges aut alium indicem C.Caesar falso nominaretur.

nam uterque cum illo grauîs inimicitias exercebat:
Piso oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum
propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum;
Catulus ex petitione pontificatus odio incensus,
quod extremâ aetate, maximis honoribus usus,
ab adolescentulo Caesare uictus discesserat.

res autem opportuna uidebatur,
quod is
priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus
grandem pecuniam debebat.

sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt,
ipsi singillatim circumeundo atque ementiendo,
quae se ex Volturcio aut Allobrogibus audisse dicerent,
magnam illi inuidiam conflauerant,
usque eo ut nonnulli equites Romani,
qui praesidi causâ cum telis erant circum aedem Concordiae,
seu periculi magnitudine seu animi mobilitate impulsus,
quo studium suum in rem publicam clarius esset,
egredienti ex senatu Caesari gladio minitarentur.

L

dum haec in senatu aguntur
et dum legatis Allobrogum et T.Volturcio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur,
liberti et pauci ex clientibus Lentuli
diuersis itineribus opifices atque seruitia in uicis ad eum eripiendum sollicitabant,
partim exquirebant duces multitudinum,
qui pretio rem publicam uexare soliti erant.

Cethegus autem per nuntios
familiam atque libertos suos, lectos et exercitatos, orabat in audaciam,
ut grege facto cum telis ad sese irrumperent.

consul ubi ea parari cognouit,
dispositis praesidiis, ut res atque tempus monebat,
conuocato senatu, refert,
quid de iis fieri placeat,
qui in custodiam traditi erant.

sed eos paulo ante frequens senatus iudicauerat
contra rem publicam fecisse.

tum D.Iunius Silanus primus sententiam rogatus,
quod eo tempore consul designatus erat,
de iis, qui in custodiis tenebantur,
et praeterea de L.Cassio P.Furio P.Vmbreno Q.Annio,
si deprehensi forent,
supplicium sumendum decreuerat;

isque postea permotus oratione C.Caesaris
pedibus in sententiam Ti.Neronis iturum se dixit,
quod de ea re praesidiis additis referendum censuerat.

sed Caesar, ubi ad eum uentum est,
rogatus sententiam a consule,
huiusce modi uerba locutus est:

LI

‘omnîs homines, patres conscripti,
qui de rebus dubiis consultant,
ab odio, amicitia, ira, atque misericordia
uacuos esse decet.

haud facile animus uerum prouidet,
ubi illa efficiunt,
neque quisquam omnium libidini simul et usui paruit.

ubi intenderis ingenium
ualet;
si libido possidet,
ea dominatur,
animus nihil ualet.

magna mihi copia est memorandi, patres conscripti,
quae reges atque populi irâ aut misericordiâ impulsî male consuluerint.
sed ea malo dicere,
quae maiores nostri contra libidinem animi sui recte atque ordine fecêre.

bello Macedonico,
quod cum rege Perse gessimus,
Rhodiorum ciuitas magna atque magnifica,
quae populi Romani opibus creuerat,
infida et aduersa nobis fuit.

sed postquam bello confecto de Rhodiis consultum est, maiores nostri,
ne quis diuitiarum magis quam iniuriâ causâ bellum inceptum diceret,
impunitos eos dimisêre.

item bellis Punicis omnibus,
cum saepe Carthaginenses et in pace et per indutias multa nefaria facinora fecissent,
numquam ipsi per occasionem talia fecêre:

magis quid se dignum foret,
quam quid in illos iure fieri posset,
quaerebant.

hoc item uobis prouidendum est, patres conscripti
ne plus apud uos ualeat P.Lentuli et ceterorum scelus quam uestra dignitas,
neu magis irae uestrae quam famae consulatis.

nam si digna poena pro factis eorum reperitur,
nouum consilium approbo;
sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat,
his utendum censeo,
quae legibus comparata sunt.

plerique eorum,
qui ante me sententias dixerunt,
composite atque magnifice casum rei publicae miserati sunt.

quae belli saeuitia esset,
quae uictis acciderent,
enumerauere:

rapi uirgines, pueros;
diuelli liberos a parentum complexu;
matres familiarum pati quae uictoribus collibuissent;
fana atque domos spoliari;
caedem, incendia fieri;
postremo armis, cadaueribus, cruore atque luctu omnia compleri.

sed, per deos immortalis, quo illa oratio pertinuit?

an uti uos infestos coniurationi faceret?

scilicet, quem res tanta et tam atrox non permouit,
eum oratio accendet?

non ita est,

neque cuiquam mortalium iniuriae suae paruae uidentur--
multi eas grauius aequo habuêre.

sed alia aliis licentia est, patres conscripti.

qui demissi in obscuro uitam habent,
si quid iracundiâ deliquêre,
pauci sciunt,

fama atque fortuna eorum pares sunt;

qui magno imperio praediti in excelso aetatem agunt,
eorum facta cuncti mortales nouêre.

ita in maximâ fortunâ minima licentia est;

neque studere neque odisse, sed minime irasci decet;

quae apud alios iracundia dicitur,
ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur.

equidem ego sic existimo, patres conscripti,
omnîs cruciatus minores quam facinora illorum esse.

sed plerique mortales postrema meminêre
et in hominibus impiis, sceleris eorum obliti, de poena disserunt,
si ea paulo seuerior fuit.

D.Silanum, uirum fortem atque strenuum,
certo scio quae dixerit studio rei publicae dixisse,
neque illum in tanta re gratiam aut inimicitias exercere:
eos mores eamque modestiam uiri cognoui.

uerum sententia eius mihi non crudelis
---quid enim in talis homines crudele fieri potest?---
sed aliena a re publica nostra uidetur.

nam profecto aut metus aut iniuria te subegit, Silane,
consulem designatum, genus poenae nouum decernere.

de timore superuacuaneum est disserere,
cum praesertim diligentîâ clarissimi uiri consulis tanta praesidia sint in armis.

de poena possum equidem dicere,
id quod res habet,
in luctu atque miseriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum esse;
eam cuncta mortalium mala dissoluere;
ultra neque curae neque gaudio locum esse.

sed per deos immortalis,
quam ob rem in sententiam non addidisti,
uti prius uerberibus in eos animaduenteretur?

an quia lex Porcia uetat?

at aliae leges item condemnatis ciuibus
non animam eripi, sed exilium permitti iubent.

an quia grauius est uerberari quam necari?

quid autem acerbum aut nimis graue est
in homines tanti facinoris conuictos?

sin quia leuius est,
quâ conuenit in minore negotio legem timere,
cum eam in maiore neglexeris?

at enim quis reprehendet
quod in parricidas rei publicae decretum erit?

tempus, dies, fortuna
cuius libido gentibus moderatur.

illis merito accidet
quicquid euenerit;

ceterum uos, patres conscripti,
quid in alios statuatis, considerate.

omnia mala exempla ex rebus bonis orta sunt.

sed ubi imperium ad ignaros eius aut minus bonos peruenit,
nouum illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur.

Lacedaemonii deuictis Atheniensibus triginta uiros imposuêre,
qui rem publicam eorum tractarent.

ii primo coepêre pessimum quemque et omnibus inuisum
indemnatum necare:

ea populus laetari
et merito dicere fieri.

post, ubi paulatim licentia creuit,
iuxta bonos et malos libidinose interficere,
ceteros metu terrere:

ita ciuitas, seruitute oppressa, stultae laetitiae grauîs poenas dedit.

nostrâ memoriâ uictor Sulla
cum Damasippum et alios eius modi,
qui malo rei publicae creuerant,
iugulari iussit,
quis non factum eius laudabat?

homines scelestos et factiosos,
qui seditionibus rem publicam exagitauerant,
merito necatos aiebant.

sed ea res magnae initium cladis fuit.

nam uti quisque domum aut uillam, postremo uas aut uestimentum alicuius concupiuerat,
dabat operam,
uti is in proscriptorum numero esset.

ita illi, quibus Damasippi mors laetitiae fuerat,
paulo post ipsi trahebantur,
neque prius finis iugulandi fuit,
quam Sulla omnîs suos diuitiis expleuit.

atque haec ego non in M.Tullio neque his temporibus uereor,
sed in magna ciuitate multa et uaria ingenia sunt.

potest alio tempore, alio consule,
cui item exercitus in manu sit,
falsum aliquid pro uero credi.

ubi hoc exemplo per senatus decretum consul gladium eduxerit,
quis illi finem statuet
aut quis moderabitur?

maiores nostri, patres conscripti,
neque consili neque audaciae umquam eguêre;
neque illis superbia obstabat
quo minus aliena instituta,
si modo proba erant,
imitarentur.

arma atque tela militaria ab Samnitibus,
insignia magistratuum ab Tuscis
pleraque sumpserunt.

postremo, quod ubique apud socios aut hostîs idoneum uidebatur,
cum summo studio domi exsequebantur:
imitari quam inuidere bonis malebant.

sed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati,
uerberibus animaduertebant in ciuîs,
de condemnatis summum supplicium sumebant.

postquam res publica adoleuit et multitudine ciuium factiones ualuere,
circumueniri innocentes,
alia huiusce modi fieri coepêre,
tum lex Porcia aliaeque leges paratae sunt,
quibus legibus exilium damnatis permissum est.

hanc ego causam, patres conscripti,
quo minus nouum consilium capiamus,
in primis magnam puto.

profecto uirtus atque sapientia maior illis fuit,
qui ex paruis opibus tantum imperium fecêre,
quam in nobis, qui ea bene parta uix retinemus.

placet igitur eos dimitti et augeri exercitum Catilinae?
minime.

sed ita censeo:
publicandas eorum pecunias,
ipsos in uinculis habendos per municipia,
quae maxime opibus ualent;
neu quis de iis postea ad senatum referat
neue cum populo agat;
qui aliter fecerit,
senatum existimare
eum contra rem publicam et salutem omnium facturum.’

LII

postquam Caesar dicendi finem fecit,
ceteri uerbo alius alii uarie assentiebantur.

at M.Porcus Cato, rogatus sententiam,
huiusce modi orationem habuit:

‘longe alia mihi mens est, patres conscripti,
cum res atque pericula nostra considero,
et cum sententias nonnullorum ipse mecum reputo.

illi mihi disseruisse uidentur de poena eorum,
qui patriae parentibus aris atque focus suis bellum parauêre;

res autem monet
cauere ab illis
magis quam quid in illos statuamus consultare.

nam cetera maleficia tum persequare,
ubi facta sunt;
hoc nisi prouideris ne accidat,
ubi euenit, frustra iudicia implores:
captâ urbe nihil fit reliqui uictis.

sed, per deos immortalis, uos ego appello,
qui semper domos, uillas, signa, tabulas uestras pluris quam rem publicam fecistis:

si ista,
cuiuscumque modi sunt quae amplexamini,
retinere,
si uoluptatibus uestris otium praebere uultis,
expergiscimini aliquando
et capessite rem publicam.

non agitur de uectigalibus neque de sociorum iniuriis:
libertas et anima nostra in dubio est.

saepenumero, patres conscripti,
multa uerba in hoc ordine feci,
saepe de luxuriâ atque auaritiâ nostrorum ciuium questus sum,
multosque mortalis eâ causâ aduersos habeo.

qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem,
haud facile alterius libidini male facta condonabam.

sed ea tametsi uos parui pendebatis,
tamen res publica firma erat,
opulentia neglegentiam tolerabat.

nunc uero non id agitur,
bonisne an malis moribus uiuamus,
neque quantum aut quam magnificum imperium populi Romani sit,
sed haec, cuiuscumque modi uidentur,
nostra an nobiscum unâ hostium futura sint.

hîc mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat.

iam pridem equidem nos uera uocabula rerum amisimus:

quia bona aliena largiri liberalitas,
malarum rerum audacia fortitudo uocatur,
eo res publica in extremo sita est.

sint sane,
quoniam ita se mores habent,
liberales ex sociorum fortunis,
sint misericordes in furibus aerari:
ne illi sanguinem nostrum largiantur
et, dum paucis sceleratis parcunt,
bonos omnîs perditum eant.

bene et composite C.Caesar paulo ante in hoc ordine de uita et morte disseruit,
credo falsa existimans ea,
quae de inferis memorantur:
diuerso itinere malos a bonis loca taetra, inculta foeda atque formidulosa habere.

itaque censuit pecunias eorum publicandas,
ipsos per municipia in custodiis habendos,
uidelicet timens, ne,
si Romae sint,
aut a popularibus coniurationis aut a multitudine conductâ
per uim eripiantur;

quasi uero mali atque scelesti
tantummodo in urbe et non per totam Italiam sint,
aut non ibi plus possit audacia,
ubi ad defendendum opes minores sunt.

quare uanum equidem hoc consilium est,
si periculum ex illis metuit;

si in tanto omnium metu solus non timet,
eo magis refert me mihi atque uobis timere.

quâ re, cum de P.Lentulo ceterisque statuetis,
pro certo habetote
uos simul de exercitu Catilinae et de omnibus coniuratis decernere.

quanto uos attentius ea agetis,
tanto illis animus infirmior erit;

si paulum modo uos languere uiderint,
iam omnes feroces aderunt.

nolite existimare
maiores nostros armis rem publicam ex paruâ magnam fecisse.

si ita esset,
multo pulcherrimam eam nos haberemus:

quippe sociorum atque ciuium, praeterea armorum atque equorum
maior copia nobis quam illis est.

sed alia fuêre,
quae illos magnos fecêre,
quae nobis nulla sunt:

domi industria, foris iustum imperium,
animus in consulendo liber,
neque delicto neque libidini obnoxius.

pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam,
publice egestatem, priuatim opulentiam.

laudamus diuitias, sequimur inertiam.

inter bonos et malos discrimen nullum,
omnia uirtutis praemia ambitio possidet.

neque mirum:

ubi uos separatim sibi quisque consilium capitis,
ubi domi uoluptatibus,
hic pecuniae aut gratiae seruitis,
eo fit ut impetus fiat in uacuam rem publicam.

sed ego haec omitto.

coniurauêre nobilissimi ciues patriam incendere,
Gallorum gentem infestissimam nomini Romano ad bellum arcessunt,
dux hostium cum exercitu supra caput est;
uos cunctamini etiam nunc et dubitatis,
quid intra moenia deprensus hostibus faciatis?

misereamini censeo

---deliquêre homines adolescentuli per ambitionem---

atque etiam armatos dimittatis:

ne ista uobis mansuetudo et misericordia,
si illi arma ceperint,
in miseriam conuertat.

scilicet res ipsa aspera est,
sed uos non timetis eam.

immo uero maxime.

sed inertiâ et mollitiâ animi alius alium expectantes cunctamini,
uidelicet dis immortalibus confisi,
qui hanc rem publicam saepe in maximis periculis seruauêre.

non uotis neque suppliciis muliebribus
auxilia deorum parantur;
uigilando, agendo, bene consulendo
prospere omnia cedunt.

ubi socordiae te atque ignauiae tradideris,
nequiquam deos implores:
irati infestique sunt.

apud maiores nostros

A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum,
quod is contra imperium in hostem pugnauerat,
necari iussit,

atque ille egregius adolescens
immoderatae fortitudinis morte poenas dedit;

uos

de crudelissimis parricidis quid statuatis,
cunctamini?

uidelicet cetera uita eorum huic sceleri obstat.

uerum parcite dignitati Lentuli,
si ipse pudicitiae,
si famae suae,
si dis aut hominibus umquam ullis pepercit.

ignoscite Cethegi adulescentiae,
nisi iterum patriae bellum fecit.

nam quid ego de Gabinio Statilio Caepario loquar?

quibus si quicquam umquam pensi fuisset,
non ea consilia de re publica habuissent.

postremo, patres conscripti,
si mehercule peccato locus esset,
facile paterer uos ipsâ re corrigi,
quoniam uerba contemnitis.

sed undique circumuenti sumus.

Catilina cum exercitu faucibus urget;
alii intra moenia atque in sinu urbis sunt hostes;
neque parari neque consuli quicquam potest occulte:
quo magis properandum est.

quare ego ita censeo,
cum nefario consilio sceleratorum ciuium
res publica in summa pericula uenerit,
iique indicio T.Volturci et legatorum Allobrogum
conuicti confessique sint
caedem, incendia, aliaque se foeda atque crudelia facinora in ciuis patriamque parauisse,
de confessis,
sicuti de manifestis rerum capitalium,
more maiorum supplicium sumendum.’

LIII

postquam Cato assedit,
consulares omnes itemque senatûs magna pars sententiam eius laudant,
uirtutem animi ad caelum ferunt,
alii alios increpantes timidos uocant.

Cato clarus atque magnus habetur;
senati decretum fit,
sicuti ille censuerat.

sed mihi multa legenti, multa audienti,
quae populus Romanus domi militiaeque,
mari atque terrâ praeclara facinora fecit,
forte libuit attendere,
quae res maxime tanta negotia sustinuisset.

sciebam saepenumero paruâ manu
cum magnis legionibus hostium contendisse;
cognoueram paruis copiis
bella gesta cum opulentis regibus,

ad hoc saepe fortunae uiolentiam tolerauisse,
facundiâ Graecos, gloriâ belli Gallos
ante Romanos fuisse.

ac mihi multa agitanti constabat
paucorum ciuium egregiam uirtutem
cuncta patrauisse, eoque factum,
uti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret.

sed postquam luxu atque desidiâ ciuitas corrupta est,
rursus res publica magnitudine sui imperatorum
atque magistratuum uitia sustentabat

ac, sicuti effetâ parentum vi, multis tempestatibus
haud sane quisquam Romae uirtute magnus fuit.

sed memoriâ meâ ingenti uirtute, diuersis moribus,
fuere uiri duo, M.Cato et C.Caesar.

quos quoniam res obtulerat,
silentio praeterire non fuit consilium,
quin utriusque naturam et mores,
quantum ingenio possum,
aperirem.

LIV

igitur iis genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere,
magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii.

Caesar beneficiis ac munificentâ magnus habebatur,
integritate uitae Cato.

ille mansuetudine et misericordiâ clarus factus,
huic seueritas dignitatem addiderat.

Caesar dando, subleuando, ignoscendo,
Cato nihil largiendo gloriam adeptus est.

in altero miseris perfugium erat,
in altero malis perniciēs.

illius facilitas, huius constantia laudabatur.

postremo Caesar in animum induxerat
laborare, uigilare;

negotiis amicorum intentus sua neglegere,
nihil denegare
quod dono dignum esset;

sibi magnum imperium, exercitum bellum, nouum
exoptabat, ubi uirtus enitescere posset.

at Catoni studium modestiae, decoris,
sed maxime seueritatis erat;

non diuitiis cum diuite neque factione cum factioso,
sed cum strenuo uirtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentiâ
certabat;

esse quam uideri bonus malebat:

ita, quo minus petebat gloriam,
eo magis illum assequebatur.

LV

postquam, ut dixi,
senatus in Catonis sententiam discessit,
consul optimum factu ratus
noctem quae instabat antecapere,
ne quid eo spatio nouaretur,
triumuiros
quae ad supplicium postulabat
parare iubet.

ipse, praesidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit;
idem fit ceteris per praetores.

est in carcere locus, quod Tullianum appellatur,
ubi paululum ascenderis ad laeuam,
circiter duodecim pedes humi depressus;
eum muniunt undique parietes
atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta;
sed incultu, tenebris, odore
foeda atque terribilis eius facies est.

in eum locum postquam demissus est Lentulus,
uindices rerum capitalium,
quibus praeceptum erat,
laqueo gulam fregêre.

ita ille patricius ex gente clarissimâ Corneliorum,
qui consulare imperium Romae habuerat,
dignum moribus factisque suis exitum uitae inuenit.

de Cethego, Statilio, Gabinio, Caepario
eodem modo supplicium sumptum est.

LVI

dum ea Romae geruntur,
Catilina ex omni copia,
quam et ipse adduxerat et Manlius habuerat,
duas legiones instituit,
cohortes pro numero militum complet.

deinde, ut quisque uoluntarius aut ex sociis in castra uenerat,
aequaliter distribuerat,
ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat,
cum initio non amplius duobus milibus habuisset.

sed ex omni copia circiter pars quarta
erat militaribus armis instructa;
ceteri,
ut quemque casus armauerat,
sparos aut lanceas,
alii praeacutas sudas portabant.

sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat,
Catilina per montis iter facere,
modo ad urbem, modo Galliam uorsus castra mouere,
hostibus occasionem pugnandi non dare.

sperabat propediem magnas copias sese habiturum,
si Romae socii incepta patrauissent.

interea seruitia repudiabat,
cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant,
opibus coniurationis fretus,
simul alienum suis rationibus existimans
uideri causam ciuium
cum seruis fugitiuis communicauisse.

LVII

sed postquam in castra nuntius peruenit
Romae coniurationem patefactam,
de Lentulo et Cethego ceterisque,
quos supra memorauit,
supplicium sumptum,
plerique
quos ad bellum spes rapinarum aut nouarum rerum studium illexerat,
dilatantur;

reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus
in agrum Pistoriensem abducit eo consilio,
uti per tramites occulte perfugeret in Galliam Transalpinam.

at Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat,
ex difficultate rerum eadem illa existimans
quae supra diximus Catilinam agitare.

igitur ubi iter eius ex perfugis cognouit,
castra propere mouit
ac sub ipsis radicibus montium consedit,
quae illi descensus erat in Galliam properanti.

neque tamen Antonius procul aberat,
utpote qui magno exercitu locis aequioribus expeditus in fuga sequeretur.

sed Catilina postquam uidet
montibus atque copiis hostium sese clausum,
in urbe res aduersas,
neque fugae neque praesidi ullam spem,
optimum factu ratus
in tali re fortunam belli temptare,
statuit cum Antonio quam primum conflagrare.

itaque, contione aduocata,
huiusce modi orationem habuit:

LVIII

‘compertum ego habeo, milites,
uerba uirtutem non addere,
neque ex ignauo strenuum neque fortem ex timido exercitum
oratione imperatoris fieri.

quanta cuiusque animo audacia naturâ aut moribus inest,
tanta in bello patere solet.

quem neque gloria neque pericula excitant,
nequiquam hortere:
timor animi auribus officit.

sed ego uos, quo pauca monerem, aduocaui,
simul uti causam mei consili aperirem.

scitis equidem, milites,
socordia atque ignauia Lentuli
quantam ipsi nobisque cladem attulerit,
quoque modo,
dum ex urbe praesidia opperior,
in Galliam proficisci nequiuerim.

nunc uero quo loco res nostrae sint,
iuxta mecum omnês intellegitis.

exercitus hostium duo,
unus ab urbe, alter a Gallia obstant;
diutius in his locis esse,
si maxime animus ferat,
frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet;
quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est.

quapropter uos moneo,
uti forti atque parato animo sitis et,
cum proelium inibitis,
memineritis

uos diuitias, decus, gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris uestris portare.

si uincimus,
omnia nobis tuta erunt:
commeatus abunde,
municipia atque coloniae patebunt;
si metu cesserimus,
eadem illa aduersa fient,
neque locus neque amicus quisquam teget
quem arma non texerint.

praeterea, milites,
non eadem nobis et illis necessitudo impendet:
nos pro patria, pro libertate, pro uita certamus;
illis superuacaneum est
pugnare pro potentiâ paucorum.

quo audacius aggredimini memores pristinae uirtutis.

licuit uobis cum summa turpitudine
in exilio aetatem agere,
potuistis nonnulli Romae,
amissis bonis, alienas opes expectare:

quia illa foeda atque intoleranda uiris uidebantur,
haec sequi decreuistis.

si haec relinquere uultis,
audaciâ opus est:
nemo nisi uictor pace bellum mutauit.
nam in fuga salutem sperare,
cum arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus auerteris,
ea uero dementia est.

semper in proelio iis maximum est periculum,
qui maxime timent:
audacia pro muro habetur.

cum uos considero, milites,
et cum facta uestra aestimo,
magna me spes uictoriae tenet.

animus, aetas, uirtus uestra me hortantur, praeterea necessitudo,
quae etiam timidos fortîs facit.

nam multitudo hostium ne circumuenire queat,
prohibent angustiae loci.

quod si uirtuti uestrae fortuna inuiderit,
cauete inulti animam amittatis,
neu capti potius sicuti pecora trucidemini,
quam uirorum more pugnantem cruentam atque luctuosam uictoriam
hostibus relinquatis.’

LIX

haec ubi dixit,
paululum commoratus signa canere iubet
atque instructos ordines in locum aequum deducit.

dein remotis omnium equis,
quo militibus, exaequato periculo, animus amplior esset,
ipse pedes exercitum pro loco atque copiis instruit.

nam, uti planities erat inter sinistros montîs et ab dextra rupe aspera,
octo cohortîs in fronte constituit,
reliquarum signa in subsidio artius collocat.

ab eis centuriones, omnîs lectos et euocatos,
praeterea, ex gregariis militibus, optimum quemque armatum
in primam aciem subducit.

C.Manlium in dextra, Faesulanum quendam in sinistra parte
curare iubet.

ipse cum libertis et colonis propter aquilam assistit,
quam bello Cimbrico C.Marius in exercitu habuisse dicebatur.

at ex altera parte C.Antonius,
pedibus aeger quod proelio adesse nequibat,
M.Petreio legato exercitum permittit.

ille cohortîs ueteranas,
quas tumulti causâ conscripserat,
in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidiis locat.

ipse equo circumiens
unum quemque nominans
appellat, hortatur, rogat,
ut meminerint se contra latrones inermis
pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis certare.

homo militaris,
quod amplius annos triginta tribunus aut praefectus aut legatus aut praetor
cum magna gloria in exercitu fuerat,
plerosque ipsos factaque eorum fortia nouerat:
ea commemorando militum animos accendebat.

LX

sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat,
cohortibus paulatim incedere iubet;
idem facit hostium exercitus.

postquam eo uentum est,
unde a ferentariis proelium committi posset,
maximo clamore cum infestis signis concurrunt;

pila omittunt,
gladiis res geritur.

ueterani pristinae uirtutis memores
comminus acriter instare,
illi haud timidi resistunt:
maxima uis certatur.

interea Catilina cum expeditis in prima acie uersari,
laborantibus succurrere,
integros pro sauciis arcessere,
omnia prouidere,
multum ipse pugnare,
saepe hostem ferire:

strenui militis et boni imperatoris officia simul exsequebatur.

Petreius ubi uidet
Catilinam, contra ac ratus erat, magna uis tendere,
cohortem praetoriam in medios hostibus inducit
eosque perturbatos atque alios alibi resistentibus interficit.

deinde utrimque ex lateribus ceteros aggreditur.

Manlius et Faesulanus in primis pugnantes cadunt.

Catilina

postquam fusas copias seque cum paucis relicuum uidet,
memor generis atque pristinae suae dignitatis
in confertissimos hostibus incurrit
ibique pugnans confoditur.

LXI

sed confecto proelio, tum uero cerneret,
quanta audacia quantaque animi uis fuisset in exercitu Catilinae.
nam fere quem quisque uiuus pugnando locum ceperat,
eum amissa anima corpore tegebat.

pauci autem,
quos medios cohors praetoria disiecerat,
paulo diuersius,
sed omnes tamen aduersis uulneribus conciderant.

Catilina uero longe a suis
inter hostium cadauera repertus est
paululum etiam spirans
ferociamque animi,
quam habuerat uiuus,
in uultu retinens.

postremo ex omni copia neque in proelio neque in fuga
quisquam ciuis ingenuus captus est:
ita cuncti suae hostiumque uitae iuxta pepercerant.

neque tamen exercitus populi Romani laetam aut incruentam uictoriam adeptus erat.
nam strenuissimus quisque aut occiderat in proelio
aut grauiter uulneratus discesserat.

multi autem,
qui e castris uisendi aut spoliandi gratiâ processerant,
uolentes hostilia cadauera
amicum alii,
pars hospitem aut cognatum reperiabant;
fuere item qui inimicos suos cognoscerent.

ita uarie per omnem exercitum
laetitia, maeror, luctus atque gaudia agitabantur.

FINIS